

TANDORI DEZSŐ

A muszáj-elmerengő

„Miben hisztek, ti makacs égitetek...”

J. A. (1937)

Most azon muszáj elmerengnünk, hogy J. A. sorsát vajon meghatározták-e tárgyi karakterisztikumai, tehát az a bizonyos szegénységközpontú emberiségszemlélet, az ennek csak lát-szatra ellene mondó, bele érdemben nem kontrázó abszolútumigény, a poézis mindenhatóságának folyamatos jelentudata, s itt már a morzsalékonyabb magánszférához érkezőnk. Mely utóbbi, ha komoly jelentőséget tulajdonítunk elemeinek (s ne tulajdonítanánk? ezt tanácstalanul kérdem), relativizálja a katartikusnak látszó karakterisztikumokat, netán (viccbe ne forduljon, holott ez aztán végképp távol tőlem) karizmájukat. Nem az a kérdés tehát, hogy a vonat „véletlen áldozaton” gördült-e át, vagy hogy Flóra után újabb szerelem nem jött volna (jött volna!), s nem az, hogy... de már a közelgő II. világháború nagy árnyak ígérkeznek az én szememben az 1938-as évet meg nem érő J. A.-nak bármiféle képzetképén. Az egyedi eseményrendszer nem okvetlenül magánéleti. Még a Babits-konfliktus sem az, hiszen az – ismételjük – mennyire költészetabszolútumot élő alkat inkább a jelenségkohóból szállít a végsőségkohóba, nem fordítva. Nem végeredménysalakjait önti ki, tájjellegű tűzhányóként, a köz porondjára, hanem ami ott látszólag egyedi, esetszerű jelleggel történik vele, az bizonyul ugyancsak a legrangosabb feldolgozás anyagának. Egy ilyenre költészetvégletes-séges habitus (alkat, jelenség stb.) esetében nehéz a „sors” egyénmeghatározottságú elemeit perdöntőekként komolyan venni, jó, ezt még csak igen, de mást nem.

Egy olyan helyen, ahol a forintnak már nincs fillére (érdemben), akasztottemberházá-bankötél-jellege van a pengős malac emlegetésének; de a közhelyek ily perselymalacába kell lassan büntetéspénzt bedobnunk, ha J. A. bármely sorát katartikussá, karizma vagy kataklizma stb. jegyében idéznők. Még a bankó bombarobbanásának szakaszát is elhagynám, s nem vezetném le belőle az újkapitalizmus J. A. által még nem ismerhetett (1937!) változatát, ahol semminek a szilánkja nem száll szét filléreként. Itt nem pénzügyi megfontolások vezettek minket, hanem egyszerűbb szempontok: fel ugyan nem értékelődtek a világ eseményanyagai, de beszorzódtak. Az atommal, a világterrorizmussal, az – ismétlem I. utáni II. Háború feldolgozatlan tapasztalataival. A kibeszélhetetlenségekkel, ahol már Thomas Mann-szerű figurát sem lehetne úgy üdvözölni, mert a humoristák, az emberiség önismerethiányának buzgón prosperáló szolgálói, mindent elvicceltek, igen, Karinthy, meg még Örkény is, ha nem vigyáznánk rájuk, szintén a fillérkategóriába hulltak volna itt vissza, holott „úgy állnak a mai humorhoz, annak özönléséhez ma, akár a forinthez a font”. Csak mégis, ugye: a poézis (ám rímeljén) gyémánt szava valóban nem mérhető karáton, s így az említett Karinthy sok mindenben érdektelenebbé vált, a költők pedig érvényesek maradtak. (Nemcsak négerék közt „egy feketék”!)

Ám J. A. mai érvényét óvakodnék „maiságérvényével” mérni. Az nem lenne még csak karátos eljárás sem, hanem pusztán aktualizálás, afféle van fillér, nincs fillér, ott áll-e az új világ szép szaván a kultúra érdemi támogatása, vagy csak a műgyémánt csillogása stb. – költőnk csak abszolútumai felől (hogyan is mondjam) szabad, bármi halvány érdemlegesség reményével legalább, tekinteni. (Hogy visszacsengessük a *Születésnapomra* ritmusát, önengedéllyel.)

Karakterisztikuma révén némi balsorsát is hozta J. A.-nak az osztályharc komolyan vétele, a szegények sorsával... nem „való” együttérzés, azonosulás, hanem... az azzal együtt élés, avval kialakított evidenciaviszony. Szép Ernőnél megrázóbban nem beszélt a szegények iránti részvétről huszadik századi magyar író. Szó szerint őt sem idézem, de a *Szegények, szegények*, a „kíspróza” megannyi szisszenése, versek hasonlatanyaga szól e tételecske bizonyítására. Kosztolányi az általános emberin, a létezés *mint* létezés (cifra) nyomorúságán túl, tehát első korszakait meghaladva, ahol még csak sihederszeretet élt benne a bús pesti nép iránt (így mondom, mert Kosztolányi bús férfiként is a kamasz jegyeit őrzi sokáig), mind a filozófiai felismeréseken túl a *Számadás* versein végigvonuló szerepvállalást is evokál, szinte az Illyését elő-idézve. (Jó lenne Illyést egyébként is filozofikusabban-értékelőbben nézni, sok mindenben afféle „poszt” kulcsszerepe van a múlt század magyar irodalmi gondolkodásának – ha jóra, ha balszerencsésebbre! – irányait illetően.) Nem lehet hát Illyést vagy „Proletár J. A.”-t kiáltani, és a módos középpolgár Kosztolányit eszményíteni. (Csak ezekről a kérdésekről mondom ezt, másutt bonyolultabb a kép, s nevezettek – és Szép Ernő, de Babits, Tóth Árpád nagyságát és szegénységglátását tekintve még egyszerűbb.)

Amikor tehát Illyés arról beszél (Illyést szerencsére nem nagyon játsszák ki manapság J. A. ellen, valami közgondolkodásbeli pozitívum! és az is nevetséges lenne, hogy Adyval vagy Tóth Árpáddal szemben J. A. „hozta”, megnyerte meccsét; miféle meccset? Adynál nekem többet mond, Tóth Árpád minden nagyszerű finomságánál is messze jelentősebb, jó – de Füst Milán, a költő Karinthy, másodrangban a költő Berda, már az iméntiekhez képest így, fele-módján Kassák: megannyi külön-út, másság viszont, ahogy J. A. sem regisztrálta magának igazán Eliotot, sőt, vagy épp Rilke, Kafka – ?? – csak periferikus élménye lehetett, cáfolják műveltséghiányomat, olvasók!), igen, hogy „Olvasó!”, mikor Illyés erről! és amikor ő sem középiskolás fokon munkálná ki, ami maga lehet, munkálná ki mások tudatában, lehetőségeiben: a huszadik századi „népfőiskolás gondolkodás” hőskorának letéteményese. És J. A., amikor „utolsó versében” más végképp másoknak remél (tudjuk, mit: emberi minimumot), ezt a megválthatóságot még képes komolyan venni. Ha képes, ha nem képes, mindenesetre szerves alkotóeleme a gondolkodásának, létezésének, alkalmasint hagyatkozásának.

Illyés is, vajon Kosztolányi mennyire – ah, ő is! „kellesz te”, emlékezzünk, s talán csak a végképp „frontember” Szép Ernő *nem* –, J. A. is *komolyan* veszi a művelhető tömegek fogalmát... jó, hát a tömegekből kiválasztottakét, s ebben a – megismétlem – népi, nemzeti, társadalomközpontú, „emberarcúsító” szándékban több volt, mint hit, és ma sem tagadható, hogy akár egy jó táncból (?) hazatérő „fiatalabbak”, akár egy városzéli művelődési kör makacs látogatói, kósza tárlatra-betévedők én-nem-tudom-melyik műintézet lépcsőin lefelé ballagva, ugye, a szépnek, a jónak a több, mint passzívan befogadó igényét vihetik magukkal. De ez mit sem változtat a kapitalizmusnak azon a mai (és itteni, de... csak itteni?) állásán, hogy a műveltségre keskeny a pénznek sávja, az egyedik lelkek igé-

nye (is keskeny palló), a színvonal borzalmasan, mint másutt írtam, az ízlésterror helyett a nívóasszizmust, kölcsönösen, kétfelől előidézve, mocsárba süllyedt. Ez a „színvonal” van (s ezért említettem csak a tárgyat), a humor, na ja, humor, a sláger, a film, a mezte-lenkedés, a „divat”, a képiség a tetoválás, a szobrászat az erőfitogtatás, azt akciózás által megtámogatva, serkentve, kielégítve. Az önrontás *dópingja* nem az, hogy törvénybe nem ütközik: a (Pilinszky ma operatíván sajnos nem érvényesíthető, jaj, szegény, szellemében szólva) szájalmas, elkárhozott igyekezetű jóakarát, a centralizált öncsalás a politikai népszerűségvesztések mellett (nézzük „az NIX területét”! stb.) a politikai népszerűségnyerések ugyanily nagy öncsaládi lehetőségének bűvöletében élő döntéshozam (nem idézem J. A.-t szó szerint) egy bután söröző és kuglizó faluszéli családfő szintjét nem múlja felül sokszor, holott... nemzetközies kézelőgombjai csillognak. Ezt a tömeget, ezt a népet, ezt a – fáj kimondani – szegény jónépet, így, nem a Petőfi által emlegetett „szegény jó népet”, ezt a „bennünket” akarta volna J. A. (és Illyés) arra nevelni, amivé ő az ihlet óráján gyantíva lehet... ah, sokkal inkább Veilchenfeld tanár úr példája jut az eszembe (amiért is az ún. fasizmus, nemzetiszocializmus, jobboldali blódradikalizmus etc. mégis szigorúan kor-dában lenne tartandó!), a csodálatos, nálunk figyelembe alig vett G. H. (Gert Hofmann) prózanagymeister kis regényéből, igen, a tanár urat nem egyszerűen „faji hovatarozása” miatt (már nem is emlékszem, bár magam fordítottam, volt ott ilyen?), hanem amiatt gyötrik halálra a suhancok a helyi erőpolitikák legbakancsosabbika-és-kocsmásabbja je-gyében, hogy oly kíméletlenül akarta őket oktatni az irodalomra, a szépre, a jóra.

Manapság nehéz volna én-nem-tudom-hány-millió koldus országáról beszélni akár Humurdiföld esetében is, mert ma nem is szokás, és Humurdiföld nagykövete kikérné magának, és még az is megeshetne, hogy nem szállítana... elég, nem folytatom. Nehéz lenne olyat is mondani, hogy az elegyes tévéműsorok, a színes folyóiratok, a foci és más sportok révén gyeplőn tartott indulatú emberek (lakosok, polgárok, élvezkedni vágyók etc.) ne kapnának szellemüknek, na ja, táplálékot úgy, ahogyan J. A. a moslékos vályú láttán soha el nem ájulódisznóról beszél. Nem, az emberiség a jelek szerint nincs elárulva, mert nem fenyeget mégsem olyasmi, ami a harmincas években fenyegetett, és csakugyan kulturáltabb a bombaként rohanó bankó, mint a bombaként robbanó ház, már ha kül-találat éri, s nem gázrobbanás az ok. 1945 utáni korszakunk, megannyi hibájával együtt, ismerjük el, nem minden korszakok legrosszabbika, még ha a magamféle statikus (és csak úgynevezett produktív szellemében dinamikus) léleknek (dolgozónak) hősies éveket hoz-tott is a (szerencsére) forradalmat-nem-tetszett-csinálni rendmódmódosulás (sic!) leg-újabb rétege, fertálya, de semmiképp sem idegengyarmati fertője. Ezt az egyet el kell is-merni: szabadság van. J. A. világára árnyékként borult a szabadság lehetetlenségének fe-nyegedése. (Ha német gyarmat, ha a „kótyagosabb iszonyatú” orosz változat stb. Nem e cikk tárgya még a történeti fogalmazás szakpontosságá sem. Posztimpreszionistán mondjuk csak.) De hogy erre a mai „szellemű” jónépre akart volna hagyományozni bármit is Kosztolányi, J. A., Illyés stb. – bajosan hihetem. Semmiképp sem ilyen polgárosodást gondoltak (világszerte nem!), a feudalizmus nem ilyen „lerázását” (már aztán amennyi-ben!) és nem ezt az alkut képzeltek. (Hogy Szabó Lőrinc mit képzelt, sosem tudtam valami nagyon követni, ahol – és ha! – tudtam, kevésbé érdekelt a szellemi tartalma.) (Ezzel nem Szabó Lőrinc költészetének értékét akarom alább vinni, már nagyon akarnám épp a ma-gam erudícióival, szent, ami szent. Csak hát nekem Szép Ernő teljesen elég ily nemben.)

J. A. költészetének helyét számosan meghatározták. Hálátlan feladat, máris sejtjük, s „mi több...!” Alapvető költő volt és maradt. Nem azért, mert „tudott valami olyat”. Karinthy és Füst is tudott, Szép Ernő még nálunk is többet, talán pontosan annyit, amennyit Kosztolányi, meg J. A. De J. A., Kosztolányi leghívebb tanítványa (vannak vershelyeik, melyek összecserélhetőek, már az olyan „felszínes pofának”, mint én vagyok, 2-3 ilyenje van, marad!), Ady Herkules-muszájságával szemben inkább az elmerengő muszájság, tehát tisztább találat... ám erről már volt szó... igen, J. A. nem „tudott valamit”, nem „abszolutizálta a poézist”, hanem a kor szellemének feltétlen hitelű jelensége volt, ahogy Ady értette ezt: igazi Minden. Ebbe „belefért” a versformák tökélye, a sokoldalúság; ez elbírta a (de miért ne lett volna „osztályharcos költő” is ő, is, hangsúlyozom?) karakterisztikumok furcsaságait (miért lenne furcsa ama kor evidens jelvényeinek emlegetése, na istenem!), elbírta a freudizmust, el az emberiségnek nemcsak ezeket a pénzközpontúságból fakadó boldogtalanságait, sőt, zseniálisnál magasabbra emelte a szövíány és a kartellek viszonyát, a kuncgó, a cincógó, a likas krajcárt, vashatost; a nem-kell, az elutasítotttság élményét, legyen az bár elhalálozó anya, másfelé forduló (?) szerelmes, lefarcoló apa, diszkrét is volt, mert Etára, Jolánra nem panaszkodott, nem piszlicsárogtat el a fontos dolgokat. Abba tehát, hogy a kor abszolút szellemalakja volt (és hagyjuk ma is ezt az ócska zsenizést, hiszen ez a német, angol stb. nyelvhasználatból is fakadhat, ahol „geniál” az, ha valaki először repül, és hű, de csodás a felhők túlján az ég, vagy ahogy csobban a tahiti hullámokba a test, netán bódul a tájzenére az elme), J. A. olyan meghatározó (és szerencsére semmit meg nem határozó) *Mindenség* volt, ahogy azt a *Tücsökzenében* (nem róla) az emlegetett Szabó Lőrinc megpendíti. Nem ártott neki, J. A. elemi közelség lehetőségének, a magát álláságosan kommunistának és szocccialistának nevező rendszer az ötvenes, a hatvanas években, a lassan lehulló feledés-függöny, köd a hetvenesekben és a nyolcvanasokban, és Kellér Andor lópályái anekdotája jut az eszembe arra, hogy akkor mit „kérnék”, ma se tegyünk J. A. hozadékával, nekünk-meglétével, elemiségével.

Volt ez a P. nevű, féltehetség író, jópofa lófogadó, kicsit érthetetlen, de nem túl érdekes bohém, aki mindig csuda tippeket vitt még a nagy Szemerének is (azért kéretik tudni, Kellér klasszikus könyve alapján, ki és mi volt ő), csak hát épp rajta magán nem segíthetett a favorit-tipp, rajta csak a szent csodák segíthettek (volna), olyan lovak (túrhető pénzzel megrakva), melyek a legvégéig meglepetés nyerők maradtak, és tizenháromszorosak, huszonöttszörösekké a kvótáik, ennyivel szorozzák a feltett pénzt. Mikor P. meghalt, koszorúpénzét a koszorúfelelős szépen eljátszotta az üggetőn. Az utolsó bankóknál tartott, mikor Kellér hőse rászólt: a halott emlékére kéri a kollégát, favoritra ne játsszon!

Ez az egy, amivel tartozunk J. A.-nak. Olcsón „a mai kapitalizmus visszasságait leleplező” költővé meg ne tegyük, ne pofátlankodjunk azzal, hogy „megbocsátjuk neki szerencsétlen sorsát az államszocializmus idejéről”, és ilyenek. Furcsa, de klasszikuma ellenére J. A. sorsa (a tragédiákat leszámítva) versformába foglaltan ma is a legüditőbb. A rakodópartra nem lehet nélküle leülni, hajózni a Dunán nem lehet, nem is sorolom. Jó, egy csomó mindenfélét lehet (szerelmesnek lenni, igyekezni a jósors dolgaiban, szép ruhában járni-kelni, előnyösen helyezkedni), de ez mind olyasmi, hogy szerencsére nem muszáj.

Így merengek.

(2004. okt. 3/4.)